

O POETA AMIGO

Darío Xohán Cabana

Puidera ser que noutras ocasións, con outros celebrados, os académicos chamados a falar en tal día coma este soñasen as noites anteriores con apreixar nun breve discurso afortunado o miolo e a esencia do literato que lles tocaba examinar. A min, a nós, non nos foi dado soñar un soño tal, porque sabemos moito ben que nos tocou quen excede medida. A nós tocounos felizmente aquel que non se deixa abranguer en breves alocucións, en miúdos artigos ou medianos ensaios, e nin sequera en libros monográficos, que por moi amplamente que contemplan a figura de Xosé María Álvarez Blázquez sempre deixan en sombras extensos territorios da súa actividade, tan variada e numerosa que parece unha rosa de cen follas, ou onde non certo carballo de enormes e endexamais contadas pólas que hai no sitio que chaman de Luxís, preto da casa onde naceu aquel doce poeta Xosé Crecente Vega que o cantou belamente.

Coma un carballo chantado na terra: así foi se queredes Xosé María Álvarez Blázquez, que tanto amou a Terra Nosa. Imposible é facer en tres alocucións, e moito menos nesta miña, nin tan sequera un pálido resumo da inmensa obra de quen foi poeta grande, narrador feliz, filólogo poderoso, arqueólogo fundador, historiador fecundo, editor revolucionario, e ademais diso, que é talvez o principal, aínda ben máis cousas: antropólogo, filatélico, bibliófilo, etnógrafo, infinito curioso e infinito amorador de todos os saberes, pólas maiores ou ramallas menores do carballo que dixeran de Luxís e debín dicir Álvarez, nacido en Tui e transplantado en Vigo, terra fecunda, terra de Castrelos.

E que caudalosa cachoeira iniciou a unánime proclamación académica do Día das Letras Galegas do 2008! Nunca tal pasara. En primeiro lugar, no exército mobilizado pra escribir e disertar sobre Xosé María Álvarez Blázquez, por privilexio único de estirpe fecundísima, tres fillos escritores e oradores: Xosé María, Alfonso e Celso Álvarez Cácamo. Despois, críticos literarios, eruditos e estudosos xerais da literatura entre os cales só cito por agora Xavier Rodríguez Baixeras, Clodio González Pérez, Ana Acuña, Henrique Rabuñal, Carlos Bernárdez, Irene Pérez Pintos, María do Cebreiro, Anxo Tarrío, María Xesús Nogueira, Manuel Forcadela, Blanca Roig, Ramón Mariño, Gonzalo Navaza, Ramón Nicolás, Malós Cabrera, e tantos que foron e serán... Ou eu mesmo, eu mesmo, que aínda que me digo de último, no fondo do corazón pñoime inmediatamente despois dos tres que dixeran de primeiros. E son tamén os arqueólogos e historiadores Acuña Castroviejo, García Martínez, Pilar Barciela, Carlos Méixome, Barreiro Fernández, Rafael Sánchez Barxiela...

Pero pra que seguir... Xosé María Álvarez Blázquez non cabe todo en todo o que dicimos e escribimos coa urxencia da celebración, e polo menos cumpriría, pra termos unha

imaxe suficiente da verdadeira dimensión da súa obra múltiple, un gran congreso multidisciplinar que infelizmente non se convocou. Que aínda non se convocou. Nalgunhas outras ocasións, e non direi que con razóns menores, a Consellería de Cultura da Xunta de Galicia promoveu e organizou congresos ó redor doutras figuras que centraron Días das Letras Galegas do pasado. Talvez hoxe, por razóns que ignoro ou que non sabería adiviñar, non sexa posible que a Consellería de Cultura, ou a Xunta de Galicia a través dalgún outro ministerio ou organismo, convoquen e organicen un congreso sobre a figura múltiple de Xosé María Álvarez Blázquez. Pero hai outras institucións capaces de facelo. Que fermoso sería por exemplo que a poderosa Universidade de Vigo, e digo poderosa polo seu poder intelectual, convocase e organizase cara á fin deste ano, como cumio do ano Álvarez Blázquez, un congreso onde os escritores e os poetas, os estudosos da literatura, os medievalistas, os bibliófilos, os especialistas en literatura popular, os editores e os estudosos da edición, os historiadores xerais e locais, os cronistas oficiais e extraoficiais de vilas e cidades, os filatélicos, os xornalistas e radiofonistas, os etnógrafos, os antropólogos, os arqueólogos, acudisen a falar e a poñer en común as súas múltiples visións de quen foi seu colega, e a miúdo seu mestre, en todas esas materias e aínda algunha máis que esquecería.

Pero mentres tanto, na miseria do tempo e das palabras, direi que o nobre pobo e o concello de Vigo teñen con Xosé María Álvarez Blázquez unha gozosa débeda que nunca será paga enteiramente, nin cómpre que o sexa. Comisario de Escavacións Arqueolóxicas desde 1949 –cargos, todo hai que dicilo, honroso e traballoso, mais sen retribución–, foi Xosé María Álvarez Blázquez quen dirixiu en 1953 o desenterramento das laudas ou estelas funerarias romanas do Areal, aquel descubrimento portentoso. El conduciu escavacións e estudos, en Vigo e tamén fóra, e sendo como era fillo espiritual do Seminario de Estudos Galegos e discípulo ideal de Florentino López Cuevillas, converteuse a pór de estudo e de perseveranza nun dos máis importantes arqueólogos de Galicia, xunto con Fermín Bouza-Brey ou Xesús Taboada Chivite. Arqueólogo non de hoxe, non do tempo feliz en que o arqueólogo xorde da Universidade, senón un dos esforzados fundadores da arqueoloxía científica en Galicia, e especialista por si mesmo forxado en todos os períodos, pois non debemos esquecer, seducidos polo brillo dos achados romanos e castrexos, que foi Xosé María Álvarez Blázquez quen iniciou realmente os estudos do noso paleolítico, a raíz dos seus achados na comarca de Tui e logo nas Gándaras de Budiño, anteriores e suscitadores dos traballos de Emiliano Aguirre. E foi, non o esquezamos pois que estamos en Vigo, Xosé María Álvarez Blázquez o gran creador persoal da sección arqueolóxica do Museo de Castrelos, un dos lugares imprescindibles da prehistoria e mais da historia antiga de Galicia.

Moita débeda é esta do pobo de Vigo, mais o historiador que foi Xosé María non se detivo só nos silenciosos testemuños dos restos materiais dos devanceiros. Home que tanto amaba a escrita, a historia baseada no documento escrito era o seu destino inevi-

table. O seu labor de bibliófilo, tanto por gusto como por negocio –comerciante de libros foi, nobilísimo oficio que exerceu con tenda aberta en Vigo, rúa de Pi i Margall–, ese labor de procura de papeis manuscritos e impresos levouno, entre outras tantas cousas, a xuntar unha extraordinaria colección da prensa viguesa do século XIX que, cerca xa da fin da vida, lle entregou ó Concello, e cuxa situación presente vos confeso ignorar. E xornais, relacións, documentos notariais, cartas privadas, libros vellos, crónicas e poemas medievais, xunto cunha curiosidade sen cancelas e unha habilidade natural e cultivada pra interpretar as fontes, converteron a Xosé María Álvarez Blázquez no maior e mellor historiador local que houbo en Galicia. En 1959 nas páxinas diarias do *Faro de Vigo*; en 1960 en forma xa de libro, grande e belo volume, apareceu *La ciudad y los días, A cidade e os días*, ou *Calendario histórico de Vigo*, libro senlleiro, incomparable, armado con todo o rigor científico do historiador honrado, escrito con toda a beleza de estilo do grande escritor, e adornado ademais por unha calidade única e conmovedora: o amor republicano polo pobo, polos mariñeiros e os obreiros e as xentes de vida traballada, que son presentes neste libro como nunca o son –que eu saiba– en obras semellantes. Moitos anos despois d'*A cidade e os días*, Xosé María Álvarez Blázquez aínda lle daría á súa cidade de adopción e de amor outro gran libro: *Vigo en su historia*, obra monumental tamén, coordinada e dirixida exclusivamente por el –aínda que Álvaro Cunqueiro figurase ó seu lado de cara á galería–, e escrita por el mesmo en grande parte: o precioso capítulo da Idade Media, o soberbio relato histórico do gran século XIX vigués, o exhaustivo estudo do xornalismo local. Estes dous libros, o de 1960 e o de 1980, por non falarmos dos innumerables artigos e traballos menores, son a enorme contribución de Álvarez Blázquez á historia de Vigo, pero non tan só: tamén son importantes achegas á historia de Galicia enteira, na medida en que o Vigo que xorde co liberalismo é peza esencial, motor potente da nación.

Vigo é hoxe, entre outras moitas cousas, a capital indiscutida do mundo editorial galego; mais isto non foi sempre así, a pesar de que o gran símbolo do Rexurdimento noso, os *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro, foron impresos en Vigo por Xoán Compañel, como aínda hai ben poucos días puiden ler, paseando pola cidade vella, en meritoria placa que lembra e celebra aquel milagre. A primeira pedra desta hodierna condición editorial viguesa débese xustamente a Xosé María Álvarez Blázquez e ó seu socio Luís Viñas Cortegoso, que en 1950 iniciaron a aventura de Edicións Monterrey no baixo de Pi i Margall 14, daquela, oficialmente, General Aranda 18. E empezou a aventura editorial de Monterrey cun libro de Xosé María, *Roseira do teu mencer*; era Xosé María un home «in mezzo del camin», e tiña unha filla de dous anos que era o mencer do libro galego contra a noite de pedra do franquismo. Monterrey publicou fermosas cousas maiormente en galego, e sempre referidas a Galicia, importantes autores do pasado e daquel traballoso rexurdir. En 1951 sae o primeiro libro da Editorial Galaxia, a *Antífona da cantiga* de Ramón Cabanillas, e naquela década difícil a maior parte do pouquiño que

era a lingua galega en letras de imprenta era xa Vigo, Monterrey e Galaxia, rúa de Pi i Margall e rúa Reconquista...

Pero Xosé María Álvarez Blázquez aínda había de iniciar, en 1967, outra aventura editorial viguesa e nacional, a de Castrelos, a das coleccións Pombal e o Moucho... Diso vai disertar outro colega, como editor que el é; de xeito que eu, que fun obreiro de Xosé María nas Edicións Castrelos, obreiro e axudante del durante catro anos en Pi i Margall 14, non debo falar máis. Mais si quero dicir que as Edicións Castrelos de Xosé María Álvarez Blázquez, as coleccións Pombal e O Moucho, foron pura enerxía revolucionaria no mundo da edición daqueles anos derradeiros da Ditadura franquista, respondendo con eficacia case milagrosa a unha nova necesidade histórica que ninguén percibiu a non ser el; digo, no mundo heroico da edición. Os tempos estaban cambiando, como dicía o outro. O nacionalismo galego organizábase de novo politicamente: Unión do Pobo Galego en 1964, e despois, noutros eidos, PSG. Os militantes galegos do Partido Comunista de España camiñaban cara á constitución da sección galega chamada PCG, informada en gran parte polos principios do galeguismo lingüístico e cultural. Nacía un movemento agrario, forxado no combate local e nacional contra o encoro de Castrelo de Miño. O movemento obreiro, os xaramolos sindicais, adoptaban, e isto era cousa nova, o galego como lingua formal e de irmandade. En febreiro de 1968 estoupaba en poderosa folga e movemento assembleario o que fora callando nos anos anteriores entre os estudantes universitarios de Santiago; e estoupaba en galego...

A estas novas condicións obxectivas respondeu con suprema intelixencia Xosé María Álvarez Blázquez, e as edicións Castrelos dinamitaron, como dixo o outro, todos os teitos de difusión do libro galego e marcaron o camiño a seguir, camiño que, por certo, tarde ou cedo, todas as editoras, as que había e as novas que xurdiron, acabaron seguindo dialecticamente e transformando no que hai hoxe, como mellor dirá seguramente o noso querido e admirado colega Víctor F. Freixanes. Empresa comercial xenial, Castrelos foi realmente o maior dos innumerables servizos que Xosé María Álvarez Blázquez lle rendeu á súa patria, e o seu nome debe ser escrito con letras de ouro entre os dos nosos grandes editores: canda o de Soto Freire, querido Presidente, o primeiro impresor que se converteu en verdadeiro editor por conta propia e inventou un catálogo orgánico; canda o de Andrés Martínez Salazar, que canonizou na súa Biblioteca Gallega o corpo literario e cultural do Primeiro Rexurdimento; canda o de Ánxel Casal.

E sen embargo, talvez todo isto que dixen chegue a verse esvaído polo tempo, e de aquí a cen anos sexa pouco máis ca un dato a pé de páxina na historia. O arqueólogo, o historiador, o filólogo, o antólogo e divulgador, o mesmo editor revolucionario que quitou o libro galego dos seus minoritarios círculos e o fixo gloriosamente popular por primeira vez na Historia, serán case esquecidos, ou se non esquecidos, convertidos tan só en materia para esculcadores e eruditos apaixonados como o propio Xosé María foi. Pero de aquí a cen anos, se esta lingua que hoxe nos enche a boca enteiramente segue

enchendo as boquiñas dos nosos bisnetos e trasnetos, o que vai ser lembrado, e lido e gozado e recitado, vai ser Xosé María Álvarez Blázquez o poeta, o grande e fermoso poeta que nos deixou a herdanza de moitos dos máis nobres versos da nosa lingua, destinados a prevalecer mentres a lingua prevaleza, mentres Galicia prevaleza.

Poeta desde neno, como é ben sabido Xosé María non publicou o seu primeiro libro de versos en galego ata o ano 1949, compartindo volume –pero non portada– con seu irmán Emilio, tan fermoso poeta nesta familia de poetas que conta xa con catro xeracións. *Poemas de ti e de min*, aquel tomo bifronte composto por dous libros siameses, inauguraba a aventura galega da Colección Benito Soto de Sabino Torres, bravo editor pirata contra as tebras franquistas, e a parte de Xosé María recollía versos maiormente de antes do 36, con outros poucos máis recentes. Libro cheo de graza, e ás veces dunha fonda dor, contén poemas excelentes, pero con todo non o xulgo obra de gran poeta, senón tan só de bon poeta.

Mais en maio de 1948 nacera María Luísa Álvarez Caccamo, que foi chamada Colorín, porque tiña ollos azuis, fazulas coloradas e cabelos dourados. E polo agosto do 49, na casa de Coruxo, mesmo á beira do mar, cando Colorín xa andaba tralas bolboretas e acariñaba as flores e encozaba a falaricar, a Xosé María abríronselle as comportas da alma, e os papeis empezáronlle a florecer cos maravillosos poemas do seu primeiro gran libro, *Roseira do teu mencer*, escrito naquel ano e no seguinte. *Roseira do teu mencer* si que vos é unha cousa de poeta grande. Na nosa literatura hai dous libros de poesía infantil que eu teño polos máis fermosos: un deles é *Roseira...*, e outro *Os soños na gaiola*, do noso bon Manuel María. Pero Manuel María non tivo fillos propios; el escribiu prós nenos en xeral, ou todo o máis prós fillos e as fillas dos amigos, coma tal Xela Arias, que xa non é con nós tampouco... Xosé María non; Xosé María era un home no medio do camiño que de pronto se viu diante do grande milagre da vida: unha meniña do seu sangue que se ría cara a el e lle chamaba papá. Por iso *Roseira do teu mencer*, ademais de ser un fermosísimo libro de poesía infantil, é o libro enteiro onde a emoción paterna está do xeito máis intenso e máis conmovedor que se ten dado na nosa lingua. A emoción, propiamente, non se expresa; el non a di. Hai un veo de pudor que envolve estes poemas coma un cendal de luz e branca brétema; mais os seus versos aletexan coma bolboretas, ou por mellor dicir, latexan coma un paxariño encerrado entre unhas mans que o reteñen un intre, antes de devolverlle a liberdade. E algúns destes poemas –moitos deles– obran tamén outro milagre: o dun poeta culto facendo poesía popular auténtica e non popularista... Son eses poemas que parecen cancións de roda-roda, esas enrioadas do folclore infantil que se transmiten, ou mellor dito, se transmitían entre os nenos –sobre todo entre as nenas– de diferentes grupos de idade, aínda que seguramente foron compostas por persoas maiores que logo se esqueceron delas. Se algún erudito cun sentido do humor un pouco atravesado –tal coma o propio Álvarez Blázquez– escribise un circunspecto ensaio sobre literatura popular, e dentro

del metese de contrabando, a maneira de exemplos, algúns destes versos da *Roseira...*, con certeza os seus cultos lectores, etnógrafos moitos deles, tragarían o engado e mais o anzol.

Iso mesmo fixeron, xustamente, os primeiros lectores do *Cancioneiro de Monfero*, antes de Xosé María os avisar pra que non se mancasen con algunha erudita recensión. Os oito poemas que Edicións Monterrey lles enviou ós seus subscritores co seu colofón datado o 28 de Nadal de 1953 –«sinalada festa que a todos, máis ou menos, toca»– foron unha preciosa bomba de alegre burla e bon humor. Pero esta argallada xenial, esta falsificación feliz, esta «sangrante facecia» como o propio autor lle chamaba, é algo máis ca iso: son poemas auténticos. Se os consideramos dentro da chamada escola neotrobadoresca –do que eu me confeso pouco partidario–, serían sen dúbida o seu cume. Pero en realidade estas oito cántigas, produto das noites de insomnio que atormentaron o Xosé María en xaneiro de 1953, xusto inmediatamente despois de entregar á imprenta o tomo I da *Escolma de poesía galega* dedicado ós trovadores, son moito máis có cume dunha escola, son moito máis ca unha trasnada erudita: son o produto dunha especie de posesión diabólica, cando o espírito daqueles trovadores que tanto tratara e coñecía, aproveitando as horas da alta noite, se apousetou no seu cerebro e o obrigou a trobar coma Pero Amigo, coma Fernando Esquío, sen por iso deixar de ser Xosé María Álvarez Blázquez. Por iso dixen: son auténticos.

Tamén en 1953, ano ben fecundo, ficou rematado *Canle segredo*; a maior parte dos poemas que o integran –seino por Pepe Álvarez Cáccamo– foron escritos en novembro dese ano: unha nova enxurrada. En 1954, o libro así composto foi premiado co premio Pondal do Centro Galego de Bos Aires. Seis poemas do *Canle segredo* que coñecemos entraron nel despois, tres deles no 54. Porque o libro non foi publicado ata 1976: Xosé María Álvarez Blázquez, que no entrementes editou cen libros doutros, non achou ocasión de publicar o seu. Xosé María amaba, sen embargo, este libro; en 1955, na autopoeética incluída no tomo IV, preparado por Del Riego, da *Escolma de poesía galega*, dicía o seguinte: «Da miña poesía prefiro a derradeira, aínda inédita, que enche en parte o libro *Canle segredo...* Coido que é a miña maneira –de versos brancos– máis auténtica e madurecida». Certamente, *Canle segredo* é un libro de «alta sabedoría e madurez», no que predominan os hendecasilabos brancos asociados con heptasilabos, mais onde hai tamén algúns poemas en octosílabos rimados en estruturas populares. É un gran libro en conxunto, do que Méndez Ferrín ten tamén dito que «se fora editado no seu tempo, fora seguramente sinal para un cambio de rumbo da poesía galega». Deixando á parte as consideracións históricas, direi que en *Canle segredo* latexa un excelso poeta do sentimento familiar, unha emoción intensísima da terra e da infancia perdida –a miúdo asociadas no mesmo poema–, e un amor polos pobres do mundo que acada altísimos cumes de beleza e verdade na elexía a Pepa de Cascallar ou no titulado «Soedá», que pecha o libro.

Despois da década dos 50, Xosé María xa non é un poeta de libros de poesía, senón de poemas soltos, ou todo o máis de breves series... Pero nos inéditos e dispersos da nova edición Xerais asinada por Xavier Rodríguez Baixeras figura máis de media ducia de poemas de altísimo valor que hai que contar por forza entre os mellores da nosa lingua. Un dos derradeiros é *Solpor*, escrito o 29 de agosto de 1982, talvez o máis conmovedor poema de amor conxugal que temos lido na nosa xa non curta vida.

A obra poética galega de Xosé María Álvarez Blázquez non será moi extensa se lle aplicamos os desmesurados criterios de hoxe, influídos pola fecundidade, ás veces un pouco irreflexiva, de moitos poetas posteriores; pero entre os do seu tempo –entendendo por tales os vinte e nove agrupados por Méndez Ferrín baixo o rubro de Xeración do 36– non é precisamente dos menos abundantes, pois en pura extensión é superado por moi poucos. E se atendemos ó que máis importa, é dicir, á calidade poética, e consideramos unicamente a flor e a tona de Xosé María –eses quince poemas, ou quizabes vinte, que son ouro puro–, entón o noso xuízo está moi claro: el é igual dos mellores.

Eu creo que na nosa lingua non houbo nunca un poeta que cos seus versos se faga tan amigo do lector. O falar confidencial, a frase clara e elegante, a música suave, a capacidade de evocación e suxestión, a emoción latexante, a beleza da alma que transparece nos conceptos, nos sentimentos, nas iras e nas melancolías, fan de Xosé María Álvarez Blázquez un poeta incomparable, un poeta que lemos e lembramos pra sempre, que vai levedando na memoria e que cada vez que o volvemos visitar nos parece máis nobre, máis conmovedor e agarimoso, máis amigo noso. E isto non o digo eu, que fun amigo del; isto é o que senten os lectores que nunca o coñeceron en persoa.

E cómpre ir acabando; mais non quero facelo sen dicir que eu era un rapacete de dezanove anos cando el, home de cincuenta e seis, me recibiu na súa empresa e no seu corazón; fun guiado e ensinado e reprendido por el, patrón e compañeiro, amigo e irmán maior; el e María Luísa foron padriños da nosa filla, nacida o 14 de abril de 1975, e puxéronlle o nome de Alexandra en homenaxe silandeira ó mártir Alexandre Bóveda. Agora teño exactamente os mesmos anos que tiña el cando o encontrei, e sinto que a miña vida culmina falándovos aquí en Vigo, en pública sesión solemne da Academia que el moito ilustrou coa súa persoa. E quero tamén congratularme de algo que vai ser seguramente a máis bela coroa e monumento desta celebración tan xusta e necesaria, deste ano do Xosé María: hai moi poucos días a súa viúva e os seus fillos manifestaron publicamente a intención de crear unha fundación que recolla o legado da inmensa obra e a riquísima documentación atesourada por seu pai. Bendito sexa este propósito, que con toda seguranza vai recibir o máis eficaz apoio das autoridades e as institucións, como xa o ten, íntimo e cálido, da inmensa maioría dos militantes de base da nosa cultura, os cales sen dúbida saúdan con xúbilo a que debe ser e chamarse Fundación Xosé María Álvarez Blázquez, destinada a acoller entre outras cousas un fondo documental importantísimo

prá historia cultural e xeral da nación, que debe estar aberto a todos, ó servizo do pobo e da verdade, e sempre baixo o nome ilustre de quen tan ben serviu a patria. Porque é preciso que quen foi un faro de luz pura na longa noite de pedra, un artesán e un enxeñeiro e un sagaz e arriscado capitán do Terceiro Rexurdimento, brille prás xeracións futuras co seu nome honrado e glorioso escrito en letras de ouro na memoria dun pobo agradecido.